

ЄЖИ ЄНДЖЕЄВИЧ: УРОК УКРАЇНСЬКОЇ*

«В галузі польсько-українських і українсько-польських відносин, беручи до уваги відому істину, що народи краще пізнають один одного і зближуються за допомогою літературного взаємообміну, вдалий літературний переклад є справою надзвичайно важливою. Такі переклади повинні стати мостом, що з'єднував би народи». Ці слова належать польському прозаїку, перекладачу, літературознавцю Єжи Єнджеєвичу. З юнацьких літ і до глибокої старості Є. Єнджеєвич цікавився життям українського народу та його літературою, писав про українських письменників нариси і повісті, перекладав твори українських поетів і прозаїків польською мовою. В багатющій спадщині Єнджеєвича-перекладача поряд з «Вибраним» М. Коцюбинського знаходимо поезії і прозу Тараса Шевченка, вірші Максима Рильського та Миколи Бажана, новели Євгена Гуцала та чимало інших тлумачень.

З Україною Єжи Єнджеєвич пов'язаний усією своєю долею. Він народився 2 березня 1902 року на Дніпропетровщині в родині дрібного шляхтича-службовця. Вчився у класичній гімназії в Катеринославі (нині Дніпропетровськ). «У гімназії, яку я відвідував у роки Першої світової війни і під час революції, — згадував пізніше Єнджеєвич, — вивчали латину, старослов'янську, французьку, німецьку мови. Викладачі вимагали, щоб наші переклади античних текстів не тільки точно відтворювали зміст, але й звучали природно в сучасній російській мові. Я прагнув саме так перекладати і на польську мову. Це вимагало неабияких терпіння і винахідливості». Під час шкільних екскурсій до історико-археологічного музею Єнджеєвич заприятелював з Дмитром Івановичем Яворницьким, відомим істориком, археологом, фольклористом, тодішнім завідувачем музею, який і прищепив допитливому гімназистові любов до української мови та української культури, смак до подорожей. Мандруючи Україною, Єнджеєвич захопився українськими народними піснями, легендами і переказами.

1920 року Єнджеєвич — студент філологічного і юридичного факультетів Варшавського університету. Додатково він вивчає мови, опановує мистецтво перекладу, багато подорожує. Вже будучи урядовцем, Єнджеєвич закінчив дослідження про польську поезію 1918–1928 років. Крім того, він збирав матеріали щодо методики художнього перекладу, готував до друку поезії Сергія Єсеніна у власному перекладі. Але нічого не опублікував. Рукописи загинули у полум'ї великої війни.

Здійснити свої задуми (і реалізувати здібності) Єнджеєвич зміг тільки в народній Польщі. У повоєнний час він перекладає зразки російської класики і твори багатонаціональної радянської літератури, наблизивши до польського читача прозу естонця Ю. Смуула, киргиза А. Токомбаєва, таджика Ф. Ніязі. Водночас Єнджеєвич публікує переклади з Г. Лессінга, Ф. Шіллера, Г. Гейне... Однак українська тема залишається провідною для письменника, якому належать і такі белетристичні твори, як «Українські ночі, або Родовід генія» (1966 р., книга про Тараса Шевченка) і «Перемога подоланих» (1974), присвячена прогресивному польському діячу Станіславу Ворцелю, близькому другу Міцкевича і Герцена, де події розвиваються значною мірою на Україні. В останні місяці свого життя Єнджеєвич захопився «Енеїдою» І. Котляревського і

* Подаємо за: Пачовський Т. Єжи Єнджеєвич: урок української // Всесвіт. — 1980. — № 2. — С. 197.

почав перекладати поему польською мовою. На жаль, ця робота так і залишилася незавершеною. Натхненна праця Єжи Єнджеєвича була відзначена орденами Золотий Хрест Заслуги і Офіцерський Хрест Відродження Польщі, радянським орденом «Знак Пошани», медалями.

У розмові з кореспондентом тижневика «Пшиязнь» Єнджеєвич так сформулював свої принципи художнього перекладу: «Першим обов'язком перекладача є вивчення всього багатства рідної мови, другим — досконале опанування мови твору, який перекладається, її семантики, інтонації... Необхідно знати всю творчість автора, реалії країни, епохи, середовища; проаналізувати текст і підтекст, прослухати твір, як слухають музику Баха або Шопена. Іншомовний твір має звучати як оригінал. Письменник-перекладач подібний до городника: рослина, перенесена з однієї грядки на іншу, мусить жити, цвісти, плодоносити».

Крім цих загальних настанов Єнджеєвич у кожному конкретному випадку зважав на особливості твору, над яким працював. Готуючи до друку повість Т.Г. Шевченка «Прогулка с удовольствием и не без морали», перекладач присвятив спеціальну статтю стилістичним особливостям Шевченкової прози, написаної російською мовою. Українізми і полонізми, що зустрічаються в тексті, Єнджеєвич відносить «на карб свідомого вживання, щоб більш виразно надати тому чи іншому описові або діалогові місцевого колориту» і переносить у переклад дослівно в польській транскрипції, пояснюючи значення їх у виносках. А Шевченкову лексику передавав лексичними засобами польської мови другої половини XIX ст. Усе це сприяло надзвичайно точній передачі сюжету, образів, стилістичних особливостей та ідейно-художньої спрямованості Шевченкових повістей польською мовою.

Із багатьма труднощами зустрівся Єнджеєвич, перекладаючи твори М. Коцюбинського. Багатозначність оригінального тексту, що існувала на ґрунті української мови і в дослівному перекладі, багато втратила б, довелося передавати за допомогою синонімів. «Як у лексиці, так і в фразеології, — зауважує Єнджеєвич, — я використовував усі можливості вживання українських слів і виразів. Тут я йшов слідами польських авторів XIX ст., починаючи від поетів т.зв. української школи і кінчаючи такими прозаїками, як Крашевський і Теодор Томаш Єж».

Підкреслюючи «близькість двох мов, — пише Єнджеєвич, — я немовби зміцнював ідею братерства і дружби двох народів. Це переконання було для мене поштовхом до праці над перекладом творів Коцюбинського». На думку Єнджеєвича, Коцюбинський гармонійно поєднував якості патріота, громадського діяча, сповненого революційного завзяття, і натуру естета, майстра слова, закоханого в красу рідної мови.

Михайло Коцюбинський був одним із перших українських письменників, із творчістю якого Єнджеєвич познайомив своїх співвітчизників. У 1951 році вийшла друком повість «Фата Моргана». Згодом, до 90-річчя від дня народження українського класика, — два томи «Вибраного» з передмовою проф. М. Якубця. Критики відзначали, що Єжи Єнджеєвич зумів донести до польського читача мало не всі відтінки, тони і півтони дивовижно поетичної і точної прози Коцюбинського. Це була непроста робота, безупинний пошук. Перекладач двічі зупинявся в праці над повістю «Фата Моргана», над усе прагнучи знайти точний мовний відповідник, зберегти багатоголосся авторської мови, що, однак, вдавалося не завжди.

А ось переклад «Тіней забутих предків», здійснений ніби на одному диханні, вражає своєю довершеністю. Органічно вплітаються в польський текст коломийки, що їх складала і співала Марічка, вдало прокоментовані гуцульські діалектизми.

За свідченням польської дослідниці Є. Анчевської, «переклади Єнджеєвича найліпші в Польщі». Слід наголосити також, що Єжи Єнджеєвич не тільки перекладав, а й досліджував творчість Михайла Коцюбинського. Літературознавчі статті Єнджеєвича привертають увагу чіткою соціальністю думки, обґрунтованістю висновків. Виступаючи з нагоди 100-річчя від дня народження письменника, він пише: «Коцюбинський ще в юності засвоїв засади наукового соціалізму. Патріот, який глибоко відчував знедоленість свого народу, людина обдарована, він бачив те, чого не помітили його попередники в українській літературі — представники т.зв. етнографічного напрямку, зокрема Грінченко, Нечуй-Левицький та інші. Останні значною мірою ідеалізували суспільні відносини, замазуючи непримиренні суперечності між буржуазією та поміщиками, з одного боку, і пригнобленою сільською та міською біднотою. Коцюбинський першим в українській прозі дав правдивий аналіз тих відносин, вказуючи на прірву, яка розділяла багатих і бідних». Надзвичайно слушне й інше зауваження: «Щасливе майбутнє свого народу, — пише Єнджеєвич, — письменник бачив у дружбі з іншими народами, передусім з російським і польським». Єнджеєвич доходить висновку, що «Коцюбинський гідно ввів українську літературу на європейський форум», тому не дивно, що його твори перекладено майже всіма європейськими мовами.

Вдумлива характеристика Коцюбинського-прозаїка, переклади його творів становлять перший етап діяльності Єнджеєвича як популяризатора української літератури в Польщі.

Для Єнджеєвича Михайло Коцюбинський був насамперед одним із продовжувачів справи Великого Кобзаря. Шевченкіана Єнджеєвича вже достатньо досліджена (див. «Всесвіт», № 3 за 1975 р.). У цій статті слід лише наголосити, що до якої б форми він не вдавався, популяризуючи творчість славетного українського поета, — перекладів, літературознавчих статей або белетристики, — ніколи не йшов уторованими стежками. Збірка вибраних поезій Тараса Шевченка в перекладі Є. Єнджеєвича (до речі, рекомендована міністерством освіти і вищої школи ПНР бібліотекам середніх шкіл) стала тим підручником, за яким юні поляки опановують ази українсько-польських літературних (і не тільки) зв'язків. Серед класиків української літератури дожовтневого періоду Є. Єнджеєвич вирізняв також І. Котляревського, знамениту поему якого перекладав буквально до останнього дня свого життя.

Серед польських читачів Єнджеєвич широко популяризував і українську радянську літературу, передусім творчість таких видатних її представників, як Максима Рильського, Павла Тичини, Миколи Бажана.

Вперше вірш М. Рильського «Шопен» Єнджеєвич переклав 1947 року. Це відома поезія, по вінця сповнена справді шопенівською музикою. Єнджеєвич передав образи і настрої оригінального тексту настільки повно і точно, що польський читач не просто дістав уявлення про видатного поета, а й відчув його. Це один із найкращих поетичних перекладів Єжи Єнджеєвича.

Значним художнім досягненням стали і переклади поезій Павла Тичини «Іній» та Миколи Бажана «Перед пам'ятником Мікеланджело».

Єжи Єнджеєвич уважно слідкував і за розвитком молоді української літератури, присвятивши цій темі статтю «Вічно молода Україна». «Ростуть ряди молодих поетів,

і в кожного з них свій власний неповторний тон. Проте всіх веде та сама домінуюча ідея, всіх оживляє одне і те саме почуття: любов до Вітчизни, безмежна відданість справі соціалізму». Єнджеєвич пише про таких несхожих поетів, як Іван Драч і Ліна Костенко, Олесь Лупій і Людмила Скирда, відзначаючи, що вони «промовляють зрозумілою мовою. Не женуться за вишуканими формами, а наполегливо кують і різьблять брилу поетичної мови, надаючи їй щораз благороднішого, щораз могутнішого звучання».

У перекладацькому доробку Єнджеєвича з поетів цього покоління є й вірш «Хрещатик» О. Лупія, і щирий та безпосередній «Урок польської мови» Л. Скирди.

Окремі вірші М. Рильського, Л. Костенко та І. Драча в перекладі Єжи Єнджеєвича опубліковано в «Антології української поезії», що вийшла друком 1977 року у Варшаві. Літературознавець Володимир Мокрий, рецензуючи цю антологію, відзначив високу художню цінність перекладів Є. Єнджеєвича.

У 1971 році Єнджеєвич переклав збірку оповідань, новел і ліричних ескізів Євгена Гуцала, опубліковану під назвою «Яблука з осіннього саду». Вперше до творів Гуцала Єнджеєвич звернувся 1963 року, виступивши з перекладом його новели «Клава, мати піратська» на сторінках журналу «Література Радзецька», що виходив у Москві. Єнджеєвич назвав цю новелу перлиною. Вона і справді гарна — дуже точна психологічно, з прекрасними, поетично поданими картинами природи. Переклад — адекватний. А це, певно, найвища оцінка перекладу.

Єнджеєвич був високої думки про твори нових українських прозаїків. У згадуваній статті «Вічно молода Україна» він писав: «Здається мені, що досягнення і здобутки цієї літератури гідні уваги, особливо в галузі малих прозових форм — оповіданнях, новелах, ескізах». Йшлося передусім про твори Григора Тютюнника, Євгена Гуцала та деяких інших молодих тоді письменників. «Яка їх спільна риса? — запитує далі Єнджеєвич і пояснює. — На відміну від багатьох польських письменників, усю свою увагу вони зосереджують на найістотніших питаннях, на важливій ідейній і моральній проблематиці... В них немає ані крихти дешевого дидактизму, їм властива дивовижна щирість і щедрість почуттів. Світ образів дуже наближений до народного, проте не має нічого спільного зі стилізованим фольклором. Ці письменники, виховані соціалістичним суспільством, нерозривно, по суті своїй, зв'язані з найкращими народними традиціями української літератури».

На підтвердження цих думок Єнджеєвич аналізує такі твори, як «Зав'язь» Г. Тютюнника і «Клава, мати піратська» Є. Гуцала, підсумовуючи: «З певністю можна сказати, що наймолодша українська література йде крок у крок із життям свого народу, гідно продовжує традиції Тараса Шевченка. Гадаю, що молоді польські письменники могли б багато чого навчитися в своїх українських колег».

Польські й українські читачі завжди схвально приймали переклади та оригінальні твори Є. Єнджеєвича. Письменники і науковці обох країн із глибокою вдячністю пам'ятають багатогранну самовіддану діяльність Єжи Єнджеєвича — видатного представника «української школи» в польській літературі, творча спадщина якого посідає значне місце в історії польсько-українських літературних взаємин нашої доби.

Наприкінці 1975 року у Любліні вийшла повість «Художник» Тараса Шевченка в перекладі Єжи Єнджеєвича. Це його лебедина пісня: незадовго до виходу книжки у світ перекладач помер.

Польський белетрист Єжи Єнджеєвич (1902–1975) був невтомним популяризатором української літератури в Польщі. Він зобразив у романі «Українські ночі, або Родовід генія» (1966) на широкому тлі життєвий і творчий шлях Т. Шевченка, видав збірку перекладів Шевченкових поезій польською мовою (1972). Перу Єнджеєвича належить також понад десять статей про життя і творчість Кобзаря. Є. Єнджеєвич перший серед польських фахівців почав перекладати прозу Шевченка. Вже 1960 року вийшов його переклад повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». У післямові перекладач охарактеризував Шевченкові повісті, визначивши їх основні риси.

Ще раз до характеристики Шевченкової прози Є. Єнджеєвич повернувся в статті, якою закінчується його переклад «Художника», подавши нові спостереження над прозою Шевченка.

Є. Єнджеєвич — перекладач «Художника» — прагнув точно відтворити цей твір. Він пильно зберігав тропи оригіналу, вірно відтворював ситуації, картини й персонажі оригіналу. З метою зображення місцевого колориту перекладач використав українізми й русизми, наприклад: «bez doli», «parasza», «ptaszyna krasnopiórka», «takoż». Адекватно віддано і фразеологізми, прислів'я і приказки.

По завершенні перекладу «Прогулки с удовольствием...» Є. Єнджеєвич заявив: «Не мені оцінювати результат усього того, що я зробив у галузі перекладу прози Тараса Шевченка польською мовою». Проаналізувавши «Художника» в польському перекладі, маємо всі підстави твердити, що Єжи Єнджеєвич успішно впорався зі своїм завданням і зробив цінний внесок у польську Шевченкіану.